

№ 32 (2022) С. 7–13
National Academy of Fine Arts and Architecture Collection of Scholarly
Works «Ukrainian Academy of Art»
ISSN 2411–3034
Website: <http://naoma-science.kiev.ua/>

УДК 72.01 «1950/1970»
ORCID ID: 0000-0003-3928-0161
ORCID ID: 0000-0002-9499-4522
DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2022-32-1>

Дмитро Антонюк
кандидат архітектури, доцент,
доцент кафедри архітектурного проектування
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
dmitry.antonyuk@naoma.edu.ua

Олена Мазніченко
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну середовища
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
otaznichenko@dakkkim.edu.ua

МОДЕРНІСТИЧНИЙ ПІДХІД В АРХІТЕКТУРІ ТА ЖИТТІ НАТАЛІЇ БОРИСІВНИ ЧМУТІНОЇ (До 110-річчя від дня народження)

Анотація. У статті розкрито сутність модерністичного підходу до проектування архітектурних об'єктів на основі прикладів споруд, побудованих під керівництвом Наталії Чмутіної, керівника сектору експериментального проектування в Київському зональному науково-дослідному й проектному інституті (КиївЗНДІЕП), професора КДХІ (НАОМА).

Розглянуто гендерні питання в архітектурній діяльності від історично зафіксованих офіційних перших згадок жінок-архітекторів до проблем сьогодення. На прикладі Чмутіної показано шлях успішної жінки-архітектора, що зуміла вистояти та бути першою в багатьох питаннях завдяки залізній волі, наполегливості та працездатності.

Ключові слова: радянський модернізм, Наталія Чмутіна, київські архітектори, архітектура України, громадські будівлі та споруди, історія архітектури, теорія архітектури, жінка-архітектор.

MODERNIST APPROACH IN THE ARCHITECTURE AND LIFE OF NATALIA CHMUTINA (To the 110th birthday anniversary)

Dmytro Antoniuk, Olena Maznichenko

Abstract. The article reveals the essence of the modernist approach to the design of architectural objects based on examples of facilities built under the leadership of Natalia Chmutina, head of the experimental design sector at the Kyiv Zonal Research and Design Institute (KyivZNDIEP), professor of National Academy of Fine Arts and Architecture. A new powerful wave of the search for the identity of Ukrainian architecture is actualized in connection with Russia's aggression. The considered projects are: Hotel "Dnipro" (1957), the first in Ukraine multi-story frame-panel building made of precast reinforced concrete with hinged facades; experimental hotel "Tarasova Gora" in Kanev (1962); "Pereval" tourist base on the Veretsky Pass in the Carpathians (1965–1966); Hotel "Tourist" in Cherkasy (1965–1970); experimental indoor market in Cherkasy (1965–1970); Hotel "Lybid" (1965–1970); "Furniture house" in Kyiv (1967–1970). The criteria for the assessment and historical value of Soviet modernism/postmodernism buildings are highlighted to help preserve monuments close to us in terms of the time of their creation.

Gender issues in architectural activity are regarded from the first historically recorded official mentions of women architects to the problems of today. The case of Chmutina shows the path of a successful female architect who managed to persevere and stand first in many issues thanks to her iron will, perseverance, and hard work. Gender inequality complicates the professional growth of female architects but does not make it impossible. Today's women have much more opportunities to realize their professional ambitions than fifty or a hundred years ago. And at any time, the profession of an architect requires full dedication to one's work and a lot of talent from both women and men.

Key words: Ukrainian Soviet modernism, Natalia Chmutina, Kyiv architects, architecture of Ukraine, public buildings and structures, history of architecture, architectural theory, female architect.

Постановка проблеми. Модерністичні підходи та рішення у проектах і спорудах за радянських часів на території України вимагають глибокого вивчення. Усвідомлення сутності такого явища, як «радянський модернізм», допоможе розв'язати проблему захисту і збереження пам'яток відносно недалекого минулого, а саме ці споруди потребують уваги та захисту від сучасних реновацій, а то й повного знесення, через те, що здебільшого не мають статусу об'єкта культурної спадщини. Також розглянуто роль жінки-архітектора у реаліях радянського проектування та будівництва, особливості та складності професійного існування у здебільшого чоловічій професії в ті часи.

Актуальність дослідження особливо важлива у зв'язку з новою потужною хвилею пошуку ідентичності архітектури України в період незалежності, що актуалізувався у зв'язку з агресією Росії. Також статтю присвячено до 110-річчя від дня народження Наталії Борисівни Чмутіної (1912–2005) (іл. 1).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Творчий шлях видатного архітектора України Наталії Борисівни Чмутіної висвітлено у книзі

Іл. 1. Наталія Чмутіна.
Фото з особистого листа члена спілки архітекторів СРСР 1971 р. [8]

«Наталія Борисівна Чмутіна: життєвий та творчий шлях архітектора», що вийшла друком у 2012 році [4]. Також було опубліковано низку статей: у 2010 році – «Архітектурний спадок Наталії Борисівни Чмутіної» [1]; у 2012 році – «Життєвий і творчий шлях архітектора Наталії Борисівни Чмутіної (до 100-річчя від дня народження)» [2]; у 2014 році – «Феномен будинку Верховної Ради у проектній діяльності Н.Б. Чмутіної та культурі України ХХ століття» [3]. У вищезазначених публікаціях розглянуто характерні особливості проектної, наукової та педагогічної діяльності архітекторки. Але вплив творчого доробку Наталії Чмутіної на розвиток архітектури України потребує більш детального аналізу.

Мета статті – розкрити модерністичний складник на прикладах наукової та проектної діяльності Наталії Чмутіної; розглянути гендерні аспекти в архітектурній практиці за радянських часів та в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу.

1. Архітектурні рішення Наталії Чмутіної, радянський модернізм

Сьогодні у важкий воєнний час, час пошуку справжніх сенсів, пізньюрадянська архітектура вразлива до руйнування та редизайну, саме тому важливо розуміти, які споруди вартують уваги і їх потрібно дбайливо зберігати як спадщину для прийдешніх поколінь, а які не шкода перебудувати, поліпшувати, зносити. З одного боку, у спадок від радянських часів ми отримали велику кількість типових, не унікальних споруд, і це стосується житлового фонду, навчальних закладів, медичних установ, адміністративних споруд тощо.

З іншого боку, споруди, побудовані за індивідуальним проектом, можна було б одразу вважати унікальними, але ж унікальність не завжди дорівнює якості й історичній значущості. У пошуках критеріїв оцінки можна навести основні ознаки, що вирізняють якісні архітектурні об'єкти, сформульовані Семеном Титученком ще в 1976 році: «До системи архітектурної діяльності входять шість підсистем: архітектурна наука, проектування, будівни-

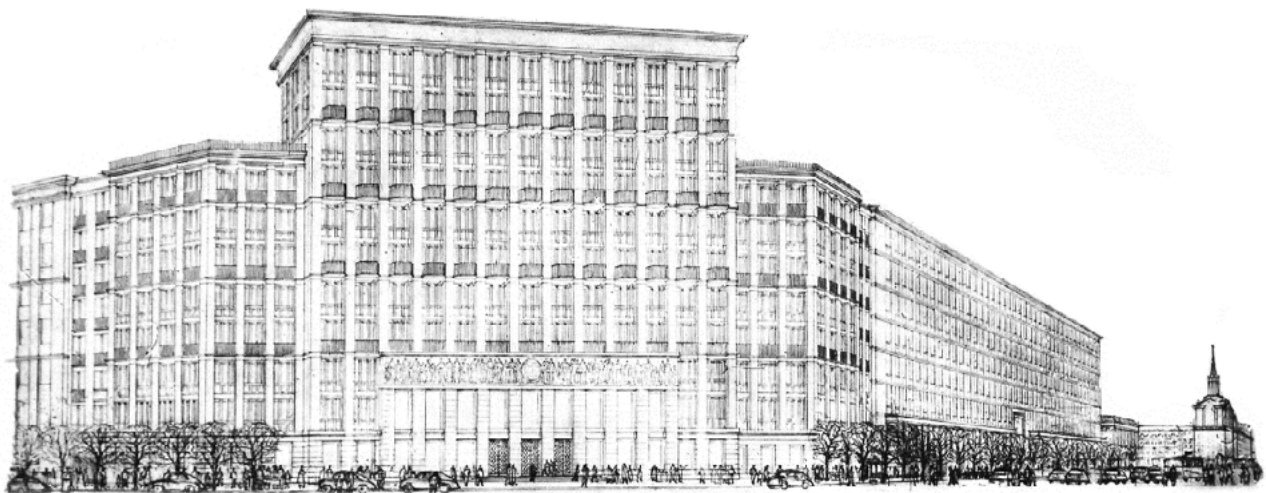
цтво, функціонування (експлуатація), освіта фахівців і виховання споживачів» [7, с. 78]. Тож, спираючись на вищезазначений перелік, можна дійти висновку, що споруди Наталії Чмутіної абсолютно відповідають усім наведеним складникам архітектурної діяльності. Підхід Чмутіної до проектної діяльності загалом був дуже прогресивним, усі проекти, розроблені за її участю, дуже різні, їх об'єднує віддзеркалення часу та втілення всього найсучаснішого на момент проектування, наскільки це взагалі можливо за радянських часів. Звісно, на це впливала робота керівником сектору експериментального проектування в Київському зональному науково-дослідному й проектному інституті (КиївЗНДІЕП) а також професором КДХІ (НАОМА).

Також важливо визначитися з термінологією. Тут можна погодитися з дотепним роз'ясненням Андрія Пучкова: «Застосування терміна «соцмодернізм» до явищ 1950–1980-х не є точним, і словосполучення «радянський модернізм», радмодерн більше відповідає явищу. Чому? Через те, що термін «соцмодернізм» почали неточно використовувати західні науковці, але ж описуване ними явище потрібно називати саме радянським модерном, оскільки, по-перше, він аж ніяк не соціалістичний (за політичною типологією), а саме справжній радянський (за фактом практичного існування і практичного експериментування над простором міст); по-друге, до теорії марксизму і соціалізму те, що відбувалося в СРСР на практиці, жодного стосунку не має, окрім облудних слів і закликів» [6, с. 37].

У чистому вигляді складову частину радянського модернізму можна побачити вже в проєкті готелю «Дніпро» – першому в Україні багатоповерховому каркасно-панельному будинку зі збірного залізобетону з навісними фасадами (іл. 2). Стримана зовнішність готелю «Інтурист», майстерно вписаного в простір Європейської площі, приховує безліч інноваційних рішень: розсувні перегородки, гнуче скло, дзеркальні вітражі, художня кераміка. В оздобленні інтер'єрів застосовано українські народні мотиви.

Яскравим зразком модерністичного підходу є розроблення безригельного каркаса у грибоподібних конструкціях, що були втілені в проектуванні низки готелів літнього типу, які сьогодні стоять практично зруйнованими. Це експериментальний готель «Тарасова гора» у Каневі (іл. 3) та недобудована турбаза «Перевал» на Верецькому перевалі в Карпатах. Готель «Турист» у Черкасах можна було експлуатувати протягом року, але його було знесено. Довершене конструктивне рішення складалося лише з трьох елементів: фундаментного башмака, колони-стійки та шестигранної плити перекриття. Економічна та естетична універсальність модульних елементів як конструктивного рішення давала змогу робити безліч композиційних варіантів.

Експериментальний критий ринок із великопрогонним вантовим покриттям у Черкасах має несучі стіни зі збірних залізобетонних блоків великого розміру, а центральна залізобетонна опора окрім функціонального навантаження має ще й велике естетичне значення.

Іл. 2. Готель «Дніпро», перспектива з боку Європейської площі, проєкт 1957 р. [4, с. 133]

Іл. 3. Готель літнього типу «Тарасова гора». Балкони та сходи, фото 1962 р. [4, с. 141]

Іл. 4. Експериментальний критий ринок на 310 торговельних місць із великопрогонним вантовим покриттям, Черкаси, архіт. Н. Б. Чмутіна, А. М. Аніщенко, 1966 р. Центральна залізобетонна опора вантової покрівлі [4, с. 150]

Елегантна, витончена модерна форма опори більше нагадує сучасну скульптуру (іл. 4). Дотепер ринок функціонує за призначенням, лише центральна опора і фасади перекриті сучасними МАФами, спотворюючи первинний задум.

На долю готелю «Либідь» припало чимало критики, але його вертикальна домінанта організовує площу Перемоги й сьогодні (іл. 5). Конструктивно поєднує типовий проєкт готелю серії І-464А з оригінальним рішенням перших трьох поверхів.

Покрівля будинку меблів – висяча металева мембрана вражає відвідувачів великопрогонним перекриттям (іл. 6). Естетичну довершеність пізнаваного силуету, новаторські конструктивні рішення, функціональну

доцільність можна вважати одним із найкращих зразків радянського модернізму.

Послідовна трансформація та розмаїтість споруд, що запроектовані Наталією Чмутіною та її колегами, демонструють шлях «перетравлення» західних впливів і пошук власного способу бути сучасними [5]. Андрій Пучков зазначає: «Намагаючись виокремити найбільш характерні особливості українського радмодерну, стикаємося з певними труднощами, оскільки йому властива часова розмаїтість...» [6, с. 59].

2. Залізна воля або гендерні питання в архітектурі

Перші згадки про участь жінок в архітектурній діяльності належать фактично до початку ХІХ століття. Питання нерівності жінок-архі-

Іл. 5. Готель «Либідь», автор: архіт. Н. Б. Чмутіна, співавтори: архіт. О. К. Стукалов, Ю. А. Чеканюк, А. М. Аніщенко, фотоколаж 1965 р. [4, с. 163]

текторів сягають давньої історії. Проведений аналіз виявив, що жінки почали займатися архітектурною справою значно пізніше, ніж чоловіки, і в меншій кількості.

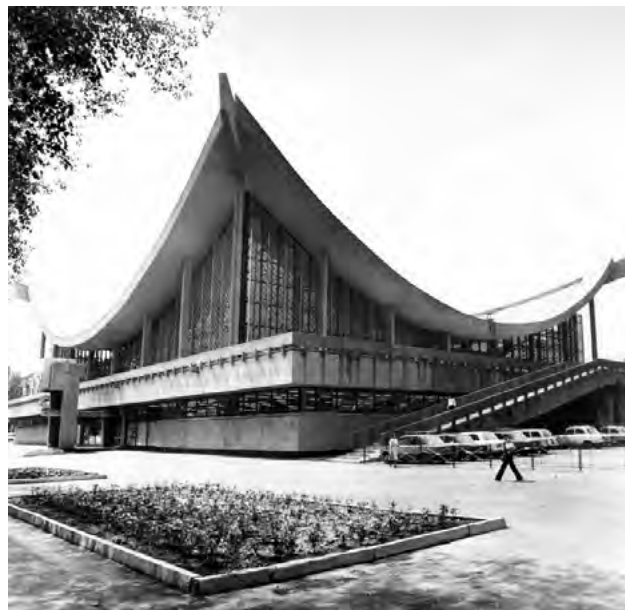
Наталія Борисівна Чмутіна була не просто чудовим архітектором, а й успішною жінкою-архітектором. Вона змогла зберегти власні культурні цінності й передати їх своїм учням (а їх багато), незважаючи на мури обмежень і заборон Радянського Союзу. Борис Єрофалов згадує Наталію Чмутіну: «Моє стійке враження про вчителя Чмутіну – залізна леді. Маргарет Тетчер архітектури. Зібрана й стримана. <...> Самий її вигляд був зразком архітектурного стилю. Коли Чмутіна йшла по коридору Художнього інституту, останній перетворювався на подобу Палати лордів. Високий стиль» [4, с. 236].

Одними з перших жінок-архітекторів вважаються французенка Катерина Брісонне (1494–1526), що мала вплив та керувала будівельними роботами Шато де Шенонсо в долині Луари, та Елізабет Вілбрахам (1632–1705) в Британії.

Так, наприклад, першою жінкою-архітектором у Німеччині вважається Елізабет фон Кнобельсдорф (Elisabeth von Knobelsdorff). Вона отримала диплом інженера-архітектора в 1911 році в Королівській технічній школі в Шарлоттенбурзі.

Першою жінкою, прийнятою на архітектурний факультет у Франції 1898 року (Паризька національна вища школа образотворчих мистецтв), була американка Джулія Морган. Потім вона продовжила освіту в Каліфорнійському університеті в Берклі і стала першою жінкою-архітектором у Каліфорнії, яка отримала ліцензію архітектора. Ім'я Джулії Морган нам цікаве ще двома аспектами. Перший аспект – вона прожила довге творче життя (1872–1957) та старша на одне або два покоління від Наталії Чмутіної (1912–2005). Другий аспект – вона запроєтувала і побудувала багато об'єктів (близько 700), але найважливіше для нашого подальшого порівняння, що вона протягом 28 років, з 1919 по 1947 рік, працювала над одним проектом – Замком Херста. Чмутіна працювала над будівлею Верховної Ради 65 років, з 1936 року, із розроблення ескізів до конкурсу, до 2001 року, до завершення архітектурної кар'єри (їй було 89 років, померла в 93 роки).

Ще слід згадати ім'я Джейн Дрю (1911–1996) – видатної британської архітекторки-модерністки. Вона одного покоління з Наталією Чмутіною. Архітектурний журнал

Іл. 6. Загальний вигляд меблевого магазину-виставки в Києві, фото 1971 р. [4, с. 171]

“Architect’s Journal” заснував у 1998 році Премію Джейн Дрю, що вручається архітекторам-жінкам за інноваційність, різноманітність та відкритість в архітектурі.

Ще одна архітекторка близького періоду до Чмутіної – перша жінка-архітектор у Фінляндії Олівія Матильда «Віві» Льонн (Olivia Mathilda “Wivi” Lonn) (1872–1966), перша жінка, якій Фінська асоціація архітекторів надала почесне звання професора.

У цьому переліку чудових імен не можна не назвати ще два імені: Ліна Бо Барді (1914–1992) та Ейлін Грей (1878–1976). Ліна Бо Барді – італійська архітекторка, яка цікава нам у зв'язку з тим, що вона багато років працювала в парі зі знаменитим Джо Понті, як і Наталія Чмутіна тривалий час співпрацювала з академіком Володимиром Гнатовичем Заболотним. Окрім того, виникає деяка аналогія тривалої роботи Ліни Бо Барді на одному об'єкті – центрі мистецтв SESC ROMPEIA, який вона спочатку проєтувала, потім будувала, згодом розробляла інтер'єри й потім багато років займалася облаштуванням виставок і експозицій у Центрі. Як і Чмутіна, працювала над будинком Верховної Ради (проєктування, декілька реконструкцій, постійний супровід усіх удосконалень).

Своєю чергою, Ейлін Грей, не будучи професійним архітектором, побудувала знамениту віллу Е 1027 на Південному узбережжі Франції, де поруч знаходиться кілька об'єктів Ле Корбюзьє, зокрема його власний знаменитий

маленький дачний будинок Кабанон (Cabanon). Корбюзьє тісно спілкувався з Ейлін, і навіть йому було дозволено розписати кілька стін у її віллі Е, 1027 року. Проте, заради правди, ці розписи не влаштували Ейлін. А знаменита вілла нещодавно відреставрована і продовжує своє життя, поєднуючи житлово-рекреаційну функцію з музейно-туристичною.

Першою жінкою – лауреатом Прітцкерівської архітектурної премії стала Заха Хадід у 2004 році за проект Центру сучасного мистецтва. Усі ці факти свідчать про те, що архітектурна професія вимагає від жінок стовідсоткової відданості справі, наполегливої праці та великої віддачі. Звісно, сучасний розвиток технологій і вже відстояні права на рівні можливості у вибраній професії полегшують шлях жінок в архітектурі, але боротьба зі стереотипним сприйняттям ще попереду.

Висновки. Цінність тієї чи іншої споруди, зокрема й радянського модернізму/постмо-

дернізму, складається з сукупності унікальних якостей, як-то: оригінальність проекту, використання нових архітектурно-конструктивних рішень, експлуатаційна доцільність, естетично-виховна функція.

Гендерна нерівність ускладнює професійне кар'єрне зростання жінок-архітекторів, але не унеможлиблює. У сучасних жінок набагато більше можливостей для реалізації професійних амбіцій, аніж п'ятдесят чи сто років тому. І в будь-які часи професія архітектора вимагає повної відданості своїй справі та неабияких талантів як від жінок, так і від чоловіків.

Перспектива використання результатів дослідження, по-перше, полягає у можливості подальшого пошуку і продовження дискурсу навколо цінності об'єктів радянського модернізму/постмодернізму; по-друге, у поглибленні розуміння гендерної проблематики професійного становлення архітекторок та чинників впливу на успішну кар'єру.

Список використаної літератури

1. Мазніченко О. В. Архітектурний спадок Наталії Борисівни Чмутіної. *Українська академія мистецтва: дослідні та науково-методичні праці* / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Київ, 2010. Вип. 17. С. 390–395. Друк.
2. Мазніченко О. В. Життєвий і творчий шлях архітектора Наталії Борисівни Чмутіної (до 100-річчя від дня народження). *Українська академія мистецтва: дослідні та науково-методичні праці* / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Київ, 2012. Вип. 19. С. 446–454. Друк.
3. Мазніченко О. В. Феномен будинку Верховної Ради у проектній діяльності Н. Б. Чмутіної та культурі України ХХ століття. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2014. Вип. 10. С. 159–172. Друк.
4. Мазніченко О. Наталія Борисівна Чмутіна: життєвий та творчий шлях архітектора. Київ : АДЕФ-Україна, 2012. 300 с. Друк.
5. Після соціалістичного модернізму. Архітектура, міський дизайн і планування 1980-х. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*. 2022. № 1(13). 392 с. Друк.
6. Пучков А. Навмисна випадковість українського радмодерну, або дозоване «цікавеньке» в архітектурі кінця 1950-х – початку 1990-х. *Після соціалістичного модернізму. Архітектура, міський дизайн і планування 1980-х. Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*. 2022. № 1(13). С. 32–75. Друк.
7. Титученко С. Про систему архітектури. *Після соціалістичного модернізму. Архітектура, міський дизайн і планування 1980-х. Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*. 2022. № 1(13). С. 32–75. Друк.
8. Чмутіна Наталія Борисівна. Личный листок члена союза. *Союз советских архитекторов СССР / Особистий архів Наталії Чмутіної*. 1971.

References

1. Maznichenko, O. V. (2010). Arkhitekturnyi spadok Natalii Borysivny Chmutinoi [Architectural legacy of Nataliya Borysivna Chmutina]. *Ukrainska akademiia mystetstva : doslid. ta nauk.-metod. pratsi / Natsionalna akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury* [Ukrainian Academy of Arts: research and scientific-methodological works. National Academy of Fine Arts and Architecture], 17, 390–395 [in Ukrainian].
2. Maznichenko, O. V. (2012). Zhyttievyyi i tvorchyi shliakh arkhitektora Natalii Borysivny Chmutinoi (do 100-richchia vid dnia narodzhennia) [The life and creative path of the architect Natalia Borysivna Chmutina (to the 100th anniversary of her birth)]. *Ukrainska akademiia mystetstva : doslid. ta nauk.-metod. pratsi / Natsionalna akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury* [Ukrainian Academy of Arts: research and scientific-methodological works. National Academy of Fine Arts and Architecture], 19, 446–454 [in Ukrainian].

3. Maznichenko, O. V. (2014). Fenomen budynku Verkhovnoi Rady u proektnii diialnosti N. B. Chmutinoi ta kulturi Ukrainy 20 stolittia [The phenomenon of the building of the Verkhovna Rada in the project activity of N. B. Chmutina and the culture of Ukraine of the 20th century]. Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhennia kulturnoi spadshchyny : zb. nauk. pr. z mystetstvozn., arkhitekturozn. i kulturol. [Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage: a collection of scientific works on art history, architectural history and cultural studies], 10, 159–172 [in Ukrainian].
4. Maznichenko, O. V. (2012). Nataliia Borysivna Chmutina: zhyttievyi ta tvorchyi shliakh arkhitekтора [Nataliia Borysivna Chmutina: life and creative path of an architect]. Kyiv: ADEF-Ukraine [in Ukrainian].
5. After socialist modernism. Architecture, urban design and planning of the 1980s (2022) Misto: istoriia, kultura, suspilstvo E-zhurnal urbanistychnykh studii – City: history, culture, society E-journal of urban studies, 1(13) [in Ukrainian].
6. Puchkov, Andrii, (2022). Navmysna vypadkovist ukrainskoho radmodernu, abo dozovane «tsikavenke» v arkhitekturi kintsia 1950-kh – pochatku 1990-kh. [Happy incidents happen: Ukrainian Radmodern (Sovietmodern), in the architecture of the late 1950s and early 1990s]. Pislia sotsialistychnoho modernizmu. Arkhitektura, miskyi dyzain i planuvannia 1980-kh : Misto: istoriia, kultura, suspilstvo E-zhurnal urbanistychnykh studii – After socialist modernism. Architecture, urban design and planning of the 1980s. City: history, culture, society E-journal of urban studies, 1(13), 32–75 [in Ukrainian].
7. Tutuchenko, Semyon, (2022). Pro systemu arkhitektury [On the system of architecture]. Pislia sotsialistychnoho modernizmu. Arkhitektura, miskyi dyzain i planuvannia 1980-kh : Misto: istoriia, kultura, suspilstvo E-zhurnal urbanistychnykh studii – After socialist modernism. Architecture, urban design and planning of the 1980s. City: history, culture, society E-journal of urban studies, 1(13), 32–75 [in Ukrainian].
8. Chmutina, Natalya Borisovna, (1971). Lychnyi lystok chlena soiuzu. Soiuz sovetskykh arkhytektorov SSSR [Union member's personal card. Union of Soviet Architects of the USSR]. Personal archive of Natalia Chmutina [in Ukrainian].

Подано до редакції 13.11.22